

Wiktor M. Żyrmunski

Problemy historyczno-porównawczych badań literackich

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 59/3, 281-299

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WIKTOR M. ŻYRMUNSKI

PROBLEMY HISTORYCZNO-PORÓWNAWCZYCH BADAŃ LITERACKICH

1

Ponieważ w moich poprzednich pracach już niejednokrotnie zajmowałem się teoretycznymi zasadami historyczno-porównawczych badań literackich oraz pozycją, jaką zajmuje problematyka historyczno-porównawcza w literaturoznawstwie marksistowskim¹, w niniejszym referacie pozwolę sobie zatrzymać się tylko na najogólniejszych problemach metodologicznych badań tego typu.

Przez „metodę porównawczą” w literaturoznawstwie rozumiano zwykle badanie tak zwanych „wpływów” i „zapożyczeń”. Właśnie prace z tej dziedziny, w przeszłości niezwykle liczne w nauce rosyjskiej, jak i za granicą, a tam zresztą szeroko rozpowszechnione również obecnie, wywo-

[Wiktor M. Żyrmunski (ur. 1891) — profesor Uniwersytetu Leningradzkiego, członek korespondent Akademii Nauk ZSRR i NRD, doktor *honoris causa* Uniwersytetu Berlińskiego i Jagiellońskiego, autor prac: *Немецкий романтизм и современная мистика* (1914), *Поэзия Александра Блока* (1921), *Композиция лирических стихотворений* (1921), *Рифма, ее история и теория* (1923), *Байрон и Пушкин* (1925), *Введение в метрику* (1925), *Вопросы теории литературы* (1928), *Гете в русской литературе* (1937), *Узбекский народный героический эпос* (1947; z Ch. Zafirowem), *Сказание о Алпамыше и богатырская сказка* (1960), *Народный героический эпос* (1962); z dziedziny językoznawstwa m. in.: *Немецкая диалектология* (1956).

Przekład według wyd.: В. М. Жирмунский, *Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур*. W zbiorze: *Взаимосвязи и взаимодействие литератур. Материалы дискуссии 11—15 января 1960 г.* Москва 1961, s. 52—66.]

¹ *Сравнительное литературоведение и проблема литературных влияний*. „Известия Отделения языка и литературы АН СССР” 1937, nr 3, s. 383—403. — *Литературные отношения Востока и Запада как проблемы сравнительного литературоведения*. W zbiorze: *Ленинградский государственный университет. Труды юбилейной научной сессии. Секция филологических наук*, s. 152—178. — *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*. W zbiorze: *I Международный съезд славистов. Доклады*. Москва 1958.

ły słuszne zastrzeżenia pod adresem metodologii starej formalistycznej komparatystyki, przeżywającej za granicą „drugą młodość” we współczesnym „komparatyzmie”. Nie oparte na żadnych zasadach empiryczne zestawianie faktów literatury pięknej, wielkich i małych, wyrwanych z kontekstu historycznego oraz orientacji światopoglądowej i stylu pisarza, na podstawie występowania między nimi czysto zewnętrznego podobieństwa, często przypadkowego, niekiedy całkowicie pozornego, i wyjaśnianie wszelkiego takiego podobieństwa mechanicznie pojmowanym wpływem, zewnętrznym „bodźcem”, wywołało w nauce radzieckiej w pełni uzasadnioną nieufność do „metody porównawczej” w całości.

Wskazano słusznie, że metoda ta nie uwzględnia uwarunkowań badanego zjawiska literackiego w rozwoju historycznym lub specyficznie literackim danego kraju, jego związków z rzeczywistością społeczną, którą ono odzwierciedla, jego specyfiki historycznej, narodowej i indywidualnej, a także głębokiego przekształcenia wszelkiego zapożyczonego wzoru uwarunkowanego przez tę specyfikę.

Tymczasem porównanie, tzn. ustalenie podobieństw i różnic między zjawiskami historycznymi oraz ich historyczne wyjaśnienie, stanowi, jak mi się wydaje, niezbędny element wszelkich badań historycznych. Porównanie nie zacierza specyfiki badanego zjawiska (indywidualnej, narodowej, historycznej), wprost przeciwnie — tylko za pomocą porównania można dokładnie określić, na czym ta specyfika polega. Jest to słuszne nawet w stosunku do prostego zestawienia podobnych zjawisk społecznych, zgodnie z celnym sformułowaniem Szewyriowa, które cytuje członek akademii N. K. Gudzij w opublikowanych тезах do tej dyskusji: „Nie można określić i wytłumaczyć przedmiotu wyizolowanego — muszą istnieć inne przedmioty dla porównania”. Ale droga badania naukowego prowadzi od prostego zestawienia, stwierdzającego podobieństwa i różnice, do ich historycznego wyjaśnienia.

Zrozumiałe jest, że porównanie takie nie stanowi odrębnej metody w ścisłym tego słowa znaczeniu, ponieważ różnica metod (tego, co nazywamy metodologią) polega na różnicy zasad badania naukowego, uwarunkowanych przez światopogląd danego kierunku naukowego. Porównanie należy do dziedziny metodyki, a nie metodologii: jest to *ch w y t m e t o d y c z n y* badania historycznego, który może być stosowany w rozmaitych celach i w ramach różnych metod, jednakże jest niezbędny w jakiegokolwiek pracy badawczej w dziedzinie nauk historycznych.

Dlatego nie można przeciwstawiać „metody markistowskiej” „metodzie porównawczej” i nie należy w ogóle, dla uniknięcia nieporozumień, mówić o „metodzie porównawczej” lub „literaturoznawstwie porównawczym” jako o odrębnej nauce ze swoją metodą. Marksistowską metodę można i należy przeciwstawiać formalistycznemu, mechanistycznemu,

oderwanemu od rzeczywistości społecznej porównywaniu, które do chwili obecnej jest bardzo szeroko rozpowszechnione w literaturoznawstwie za granicą i odzwierciedla specyficzne właściwości jego metodologii.

Porównaniem opartym na marksistowskim rozumieniu procesu historycznego posługuje się na przykład Engels w *Pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa*, kiedy rozpatruje opisane przez Morgana stosunki rodzinne i rodowe północnoamerykańskich Indian-Irokezów jako klucz do wyjaśnienia stosunków rodzinnych i rodowych u starożytnych Greków i Rzymian, Celtów i Germanów na tym samym szczeblu rozwoju społecznego. Możliwość takiego porównania zakłada również Marks w *Kapitale*, kiedy bada procesy rozwoju ekonomicznego i społecznego Anglii XVI wieku jako klasyczny — jak to określił — przykład kapitalistycznej akumulacji pierwotnej², dokonującej się na określonym stopniu prawidłowościowego rozwoju historycznego przy przejściu od stosunków feudalnych do kapitalistycznych. Właśnie prawidłowościowy charakter tych procesów historycznych wyjaśnia możliwość podobieństwa między zjawiskami historycznymi przy braku bezpośredniego kontaktu między nimi. Lenin w tym sensie mówił o możliwości zastosowania do zjawisk społecznych „ogólnonaukowego kryterium powtarzalności”, „powtarzalności i prawidłowości w zjawiskach społecznych różnych krajów” — możliwości, którą negowali rosyjscy socjologowie-subiektywiści, tak jak robi to większość przedstawicieli burżuazyjnej socjologii, którzy odrzucają zasadę prawidłowości rozwoju społecznego i pojęcie postępu w historii. Jak wykazuje to Lenin, możliwość ta została po raz pierwszy uzasadniona w nauce Marksa o formacjach społeczno-ekonomicznych³.

Podstawą historyczno-porównawczego badania literatury różnych narodów jest markistowskie pojmowanie jedności i prawidłowości ogólnego procesu społeczno-historycznego rozwoju ludzkości, który warunkuje również prawidłowościowy rozwój literatury czy sztuki jako nadbudowy ideologicznej. Podobnie jak stosunki społeczno-polityczne epoki feudalizmu, uwarunkowane podobnym stanem sił wytwórczych i stosunków produkcji, wykazują (bez względu na znaczne różnice lokalne) jednakowe właściwości typologiczne na zachodzie Europy i na przykład w Azji Środkowej (rozwój feudalnych form władania ziemią, rzemiosła cechowego itp.), tak i w dziedzinie ideologii sztuka, szczególnie zaś literatura, jako obrazowe poznanie rzeczywistości, wykazuje znaczne analogie u różnych narodów na jednakowych szczeblach rozwoju społecznego. Cechy takiego podobieństwa, bardziej ogólnego lub bardziej specyficznego, przy braku bezpośredniego wzajemnego oddziaływania

² К. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*. Т. 17, с. 123.

³ В. И. Ленин, *Сочинения*. Т. 1, с. 122—123.

i kontaktu można nazwać analogiami historyczno-typologicznymi lub zbieżnościami. Spotyka się je w literaturze o wiele częściej, niż się to zwykle wydaje; więcej nawet — to one stanowią podstawę wzajemnych wpływów między literaturami. Równocześnie, tak jak i w innych dziedzinach życia społecznego, idą one w parze nieuchronnie z istotnymi różnicami bardziej szczegółowymi, wywołanymi przez właściwości procesu historycznego danego kraju i stworzoną przez te właściwości odrębność narodowo-historyczną. Ich porównawcze badanie ważne jest dlatego, że pozwala ustalić ogólne prawidłowości rozwoju literackiego w jego społecznym uwarunkowaniu, a także specyfikę narodową literatur będących przedmiotem porównania.

W moich poprzednich pracach przytaczałem trzy przykłady takich zbieżności historyczno-typologicznych między poezją zachodnich a poezją wschodnich ludów w epoce feudalizmu — w warunkach, w których możliwość bezpośredniego wzajemnego oddziaływania literackiego nie była wykluczona, lecz wątpliwa:

1) ludowy epos bohaterski (średniowieczny epos ludów germańskich i romańskich Europy zachodniej, byliny rosyjskie, południowosłowiańskie „pieśni junackie”, twórczość epicka ludów tureckich i mongolskich itp.);

2) liryka rycerska trubadurów prowansalskich i niemieckich minnesängerów na Zachodzie (XII—XIII w.) i nieco wcześniejsza chronologicznie arabska poezja miłosna (IX—XII w.);

3) wierszowany romans rycerski (*roman courtois*) na Zachodzie (XII—XIII w.) i tzw. „epos romantyczny” w literaturach grupy językowej irańskiej XI—XIII w. (Chrétien de Troyes, Nizami i inni)⁴.

Cechy podobieństwa historyczno-typologicznego pomiędzy przedstawionymi zjawiskami przejawiają się w zawartości ideowej i psychologicznej, w motywach i wątkach, w obrazach poetyckich i sytuacjach, we właściwościach kompozycji gatunkowej i stylu artystycznego — oczywiście z bardzo znacznymi rozbieżnościami, uwarunkowanymi różnicami w rozwoju społeczno-historycznym.

Sięgając do historii literatury w społeczeństwie burżuazyjnym, od najwcześniejszych etapów jego formowania się konstatujemy u różnych narodów europejskich jednakową prawidłową kolejność występowania kierunków literacko-społecznych, zmianę i walkę związanych z nimi wielkich stylów literacko-artystycznych, których podobieństwo można wytłumaczyć podobnymi warunkami rozwoju społecznego tych narodów: renesans, barok, klasycyzm, romantyzm, realizm krytyczny, naturalizm,

⁴ Жирмунский, *Литературные отношения Востока и Запада*, s. 156—175.

modernizm, a w naszych czasach, wraz z początkiem nowej historycznej epoki rozwoju społeczeństwa — realizm socjalistyczny, stanowiący jakościowo nowy stopień rozwoju sztuki realistycznej. Sprzeczności i opóźnienia w rozwoju społecznym prowadzą do różnic w chronologii pojawiania się tych zjawisk w różnych literaturach. W zależności od konkretnych warunków społeczno-historycznych i od narodowej tradycji literackiej kierunki te i style przybierają u różnych ludów różnorodny charakter narodowy. Pomiedzy poszczególnymi kierunkami i stylami literackimi mogą występować zjawiska o charakterze przejściowym. Mówimy wtedy o prerenesansie lub preromantyzmie; wcześni przedstawiciele realizmu krytycznego XIX w. — Balzac, Dickens, Gogol — w odróżnieniu od Flauberta, Thackeraya, Tołstoja są mocno powiązani z romantyzmem, który stanowi istotny, mający twórcze znaczenie element ich metody artystycznej. Poglębione studia porównawcze nad takimi zjawiskami przejściowymi odkrywają ich podobne, historycznie prawidłowościowe właściwości. Poszczególne etapy ogólnego procesu literackiego mogą występować u różnych narodów w bardziej wyraźnej zarysowanej — nazwijmy ją — klasycznej dla danego kierunku literackiego, lub też w osłabionej formie (francuski i angielski klasyczny realizm XIX w. w porównaniu z niemieckim).

Literatury wielkich kulturalnych narodów Wschodu, które w średniowieczu rozwijały się nie tylko paralelnie z literaturami europejskimi, ale i wyprzedzały je, zachowują przez długi okres charakter feudalny i wypadają z tego procesu, ponieważ same kraje Wschodu, poczynając od epoki pierwotnej akumulacji, zostają wyłączone z procesu rozwoju burżuazyjnego, stając się później obiektem eksploatacji kolonialnej państw kapitalistycznych. Ich odrodzenie narodowe w epoce imperializmu i rewolucji socjalistycznej połączone jest ze skokiem w rozwoju społecznym i literackim, przy którym wykorzystanie doświadczeń czołowych literatur nie oznacza koniecznego powtarzania wszystkich etapów, przez które przeszły literatury europejskie. Romantyzm, realizm krytyczny, naturalizm, modernizm, style stworzone przez rozwinięte społeczeństwa burżuazyjne, w naszych czasach, przede wszystkim u narodów Związku Radzieckiego, realizm socjalistyczny — zajmują tu miejsce tradycji literackich epoki feudalnej, wykorzystując przy tym w różny sposób narodową spuściznę literacką.

Mówiąc o zmianie wielkich kierunków i stylów literackich mamy na myśli zmiany zarówno ideologii społecznej, jak i środków wyrazu artystycznego. Na tym podłożu mogą pojawiać się bardziej konkretne podobieństwa idei, obrazów, fabuł, gatunków literackich, właściwości stylu poetyckiego, całego systemu środków wyrazu artystycznego. Rozpowszechnienie w epoce romantyzmu gatunków historycznych (powieść

historyczna i dramat historyczny) związane jest z rozwojem historyzmu w okresie francuskiej rewolucji burżuazyjnej, ze zwrotem ku przeszłości narodowej i próbą jej interpretacji artystycznej w warunkach wzrostu świadomości narodowej, odzwierciedlającego proces kształtowania się narodów burżuazyjnych w XIX w. Rozwój nowych gatunków literackich — poematu lirycznego, dramatu lirycznego, powieści lirycznej („subiektywnej” lub egocentrycznej) — związany jest z charakterystycznym dla tej przełomowej epoki konfliktem między jednostką a społeczeństwem burżuazyjnym, z rozwojem indywidualizmu, z pogrążeniem się w wewnętrzny świat przeżyć jednostki. Krytyka współczesnego społeczeństwa burżuazyjnego w literaturze klasycznego realizmu mieszczańskiego wysunęła jako wiodący gatunek literacki współczesną powieść społeczną, z jej współczesnymi przeciętnymi bohaterami, codziennymi konfliktami i psychologią kształtowaną przez środowisko i stosunki społeczne.

Wydaje się wątpliwe, czy można rozpatrywać takie epokowe zmiany w literaturze, jak przejście od klasycyzmu do romantyzmu, od romantyzmu do realizmu i od tego ostatniego do naturalizmu i modernizmu, jako wynik wpływu międzynarodowej mody literackiej, zaś zmianę gatunków i stylów wyprowadzać z automatyzacji chwytów artystycznych, które spowszedniały i straciły swoją skuteczność (jak twierdził swego czasu Wiktor Szklowski). Natomiast nie ulega wątpliwości, że rozwój konkretnych form powieści historycznej czy poematu lirycznego w pierwszej połowie XIX w. był związany w literaturach europejskich z międzynarodowymi wzajemnymi oddziaływaniami literackimi, z wpływem współczesnych wzorów literackich, w pierwszym przypadku — powieści historycznej Waltera Scotta, w drugim — poematu lirycznego Byrona, natomiast dramat historyczny epoki romantyzmu wykorzystał dla swych celów spuściznę literacką przeszłości — tragedie i kroniki historyczne Szekspira.

2

Przytoczone przykłady pokazują, że zagadnienie podobnych dróg rozwojowych literatury różnych narodów, historyczno-typologicznych analogii procesu literackiego stale zbiega się z problemem międzynarodowych oddziaływań i wpływów literackich. Całkowite pominięcie tych ostatnich jest oczywiście niemożliwe. Historia społeczeństwa ludzkiego faktycznie nie zna przykładów absolutnie odizolowanego rozwoju społecznego i kulturalnego (a tym samym i literackiego) połączonego z brakiem oddziaływania na siebie poszczególnych jego dziedzin. Im wyższy stopień kultury osiągnął naród, tym intensywniejsze są jego kontakty z innymi

narodami. Przypomnijmy słowa Marksa ze wstępu do *Kapitału*: „Każdy naród może i powinien uczyć się od innych”⁵.

Wypowiedź ta odnosi się również do konkretnej dziedziny — literatury. Żadna wielka literatura narodowa nie rozwijała się bez żywego i twórczego kontaktu z literaturami innych narodów i ci, którzy pragną wynieść ponad inne swoją literaturę ojczystą twierdząc, jakoby wyrosła ona wyłącznie na rodzimym, narodowym gruncie, tym samym skazują ją już nawet nie na „wspaniałą izolację”, ale na prowincjonalną ograniczoność i „samoobsługę”.

Najprostszym przypadkiem takiego oddziaływania jest wpływ bardziej postępowej literatury kraju, który w swoim rozwoju społecznym wyprzedził inne, na literatury narodów pod tym względem opóźnionych. Podstawową przesłanką takiego wzajemnego oddziaływania są nierównomierności, sprzeczności i opóźnienia, charakteryzujące rozwój społeczeństwa klasowego. W warunkach nierównomierności jednolitego procesu historyczno-społecznego, przy występowaniu wspólnych tendencji rozwojowych, „kraj bardziej rozwinięty przemysłowo — jak pisze Marks — pokazuje mniej rozwiniętemu krajowi tylko obraz jego własnej przyszłości”⁶. Wynika z tego, że kraje bardziej zacofane nie zawsze pokonują samodzielnie etap drogi, który przeszły już kraje bardziej postępowe.

W procesie międzynarodowych oddziaływań literackich w Europie, kiedy wraz z powstaniem stosunków kapitalistycznych zaczynają się formować państwa narodowe i kultury narodowe, można zauważyć początek następstw wpływów literackich (czy w ogóle ideologicznych): ich ogniskami stają się kolejno kraje zajmujące na danym etapie przodujące pozycje w rozwoju społecznym. Taki wpływ międzynarodowy wywierało w XV—XVI w. włoskie Odrodzenie, w XVII w. francuski klasycyzm, w XVIII w. angielskie i francuskie Oświecenie mieszczańskie, w XIX w. francuski i angielski realizm krytyczny.

W naszych czasach, w epoce rewolucji socjalistycznej, literatura radziecka, literatura czołowego kraju socjalistycznego, staje się głównym źródłem ideowo-artystycznych oddziaływań realizmu socjalistycznego na kraje demokracji ludowej i na postępową literaturę rewolucyjną państw kapitalistycznych nie tylko w Europie, ale i na całym świecie.

Jednakże fakty międzynarodowych oddziaływań literackich bynajmniej nie ograniczają się do tych najbardziej oczywistych wypadków. Na przykład międzynarodowy wpływ rosyjskiego realizmu krytycznego XIX w. bynajmniej nie jest proporcjonalny do poziomu rozwoju społecznego Rosji przedrewolucyjnej: rosyjska literatura klasyczna od

⁵ Marks, Engels, *op. cit.*, t. 17, s. 8.

⁶ *Ibidem*, s. 4.

Córki kapitana Puszkina do Tolstoja, Dostojewskiego i Gorkiego była zwierciadłem rosyjskiego ruchu wyzwolenczego i dojrzewającej rewolucji rosyjskiej; dlatego dzięki swemu patosowi i społecznemu humanizmowi, miłości do ludu, od drugiej połowy XIX w. wywierała i wywiera wciąż rosnący wpływ na postępową literaturę realistyczną całego świata, który zwielokrotnił się po wielkich wydarzeniach historycznych socjalistycznej Rewolucji Październikowej.

Nie należy jednak w sposób uproszczony i jednostronny pojmować międzynarodowych wpływów literackich tylko jako wpływów postępowych społeczno-literackich idei i prądów. Istnieją sytuacje historyczne, w których staje się możliwe odwrotne, reakcyjne oddziaływanie. Za przykład może tu służyć ogółouropejski, a obecnie można powiedzieć — ogólnoswiatowy wpływ modernizmu francuskiego jako produktu dekadencji literackiej epoki imperializmu (albo wpływ Hiszpanii i Włoch na literatury europejskie epoki feudalizmu i reakcji katolickiej, z którym związany jest problem baroku europejskiego XVII w.). Ale i w tym wypadku niesłusznie byłoby wyobrażać sobie następstwo kierunków i stylów literackich jako „jednolity potok” i ignorować przy tym sprzeczności społeczne i walkę, występujące na każdym etapie procesu literackiego.

Kontakty literackie tego rodzaju, tj. wywołane podobnymi potrzebami i tendencjami rozwoju społecznego i literackiego, tłumaczą wpływ powieści historycznej Waltera Scotta lub poematu lirycznego Byrona na literatury europejskie epoki romantyzmu, ale nie dotyczą one na przykład takich przytoczonych wyżej wypadków, jak zwrot tychże romantyków ku puściźnie Szekspira. W podobnych wypadkach jest mowa nie o „wzajemnych związkach i wzajemnych oddziaływaniach”, lecz o kontaktach jednostronnych, o problemie twórczego wykorzystania „puścizny literackiej” przeszłości, i tu termin „wzajemne związki” [„взаимосвязи”] jest absolutnie nieprzydatny. Biorąc pod uwagę tę okoliczność wolalbym mówić o związkach i oddziaływaniach literackich, nie upierając się przy „wzajemnym” charakterze wszystkich tego rodzaju kontaktów.

W radzieckim literaturoznawstwie, w sporach metodologicznych wokół problemu wpływów literackich, dość często dawniej cytowano wypowiedź G. W. Plechanowa, który dał początek historyczno-materialistycznemu wyjaśnieniu tego problemu z jego prawidłowością historyczną i uwarunkowaniem społecznym. Zgodnie z tezą Plechanowa „wpływ literatury jednego kraju na literaturę drugiego jest wprost proporcjonalny do podobieństwa stosunków społecznych tych krajów”⁷. W wulgarno-

⁷ Г. В. Плеханов, *Сочинения*, Т. 7. Москва-Ленинград 1925, s. 210.

-socjologicznej interpretacji, którą podaje *Литературная энциклопедия*, twierdzenie to przybrało następującą postać: „Jeśli geneza klasowa twórczości jest różnorodna, jeśli różne są dążenia psychiczne — znika jakakolwiek możliwość wewnętrznych oddziaływań”. „W najlepszym wypadku będą to drobne, pozbawione wszelkiej znamienności reminiscencje i zapożyczenia”.

W rzeczywistości zaś, gdyby wpływ klasycznego pisarza przeszłości był zawężony do granic literatury mającej jednakową z nim bazę społeczną, wpływ Szekspira na romantyków byłby w ogóle niemożliwy. W jeszcze mniejszym stopniu można byłoby mówić o żywotności dzieła Szekspira poprzez stulecia, tzn. o jego wpływie na literaturę różnych kierunków, czasów i narodów, łącznie z naszą dramaturgią radziecką, czy o losie puścizny Goethego w literaturze rosyjskiej na różnych etapach jej historycznego rozwoju, o „Cyceronie na przestrzeni wieków” (*Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, jak zatytułowana jest książka znanego filologa klasycznego prof. T. Zielińskiego). Tymczasem w bogatej i skomplikowanej, a niekiedy uwikłanej w historyczne sprzeczności puściznie wielkich klasyków przeszłości pisarze należący do różnych kierunków literackich i rozmaitych grup społecznych w różnych epokach historycznych mogą znajdować te czy inne aspekty i elementy zgodne z duchem ich czasów i niezbędne dla nich przy rozwiązywaniu tych czy innych aktualnych zadań twórczych.

Skala twórczej interpretacji i reinterpretacji puścizny przeszłości nie jest oczywiście nieograniczona; jej granice są wyznaczone przez obiektywne, historycznie uwarunkowane właściwości samego utworu lub pisarza. Poza określoną granicą możliwej bliskości ideologicznej lub artystycznej zaczyna się obojętność lub nawet polemiczna negacja (Szekspir i klasycyzm francuski); zdarza się, że reinterpretacja staje się subiektywnym zniekształceniem, przechodzącym w zafałszowanie (impresjonistyczna fragmentaryczność i dekadenska erotyka *Elektry* Hoffmannsthal-Straussa, typowa dla burżuazyjnego dekadentyzmu początków XX w.). Niemniej jednak granica ta jest wystarczająco szeroka, ażeby pisarz mógł żyć na przestrzeni stuleci, wywołując w rozmaitym stopniu intensywność zainteresowania teoretycznego i sympatię twórczą dla tych lub innych aspektów swojej puścizny poetyckiej, których sam wybór jest już charakterystyczny dla literatury dokonującej zapożyczenia na każdym nowym etapie jej rozwoju.

3

Dla poprawnego historycznie postawienia problemu międzynarodowych oddziaływań literackich trzeba koniecznie uwzględnić następujące przesłanki metodologiczne:

1) Wpływ nie jest przypadkowym, mechanicznym bodźcem z zewnątrz, empirycznym faktem indywidualnej biografii pisarza lub grupy pisarzy, wynikiem przypadkowej znajomości nowej książki lub oczarowania metodą literacką albo przypadkowej obecności dwujęzycznego „pośrednika” (*transmetteur*) — podróżnika lub emigranta politycznego; nb. poszukiwanie takich pośredników jest typowe dla empirycznej postawy badawczej Van Tieghema i francuskich „komparatystów”. Wszelki wpływ ideologiczny (w tej liczbie i literacki) jest prawidłowościowy i uwarunkowany społecznie. To uwarunkowanie determinuje wewnętrzna prawidłowość poprzedzającego rozwoju narodowego, społecznego i literackiego. Dlatego też, aby wpływ stał się możliwy, musi istnieć zapotrzebowanie na taki import ideologiczny, niezbędne jest istnienie w danym społeczeństwie lub w danej literaturze analogicznych tendencji rozwojowych, słabiej lub silniej ukształtowanych. A. N. Wiesiołowski mówił w takich wypadkach o „zbieżnych prądach” [„встречные течения”] w literaturze dokonującej zapożyczenia. Istnienie podobnych „zbieżnych prądów” w wielu wypadkach utrudnia rozwiązanie zagadnienia występowania lub braku „wpływów” z zewnątrz.

Tak na przykład spornym pozostaje zagadnienie wpływu *Dekameron* Boccaccia na *Opowieści kanterberyjskie* Chaucera⁸. W obydwu wypadkach mamy utwór charakterystyczny pod względem ideowym i artystycznym dla literatury miejskiej na pograniczu średniowiecza i Odrodzenia, oba szeroko wykorzystują analogiczne, a niekiedy nawet identyczne wątki średniowiecznej nowelistyki obyczajowej, wypełniając nowe zadanie realistycznego odbicia współczesnego społeczeństwa; jednakże wcześniejsze narodziny tej nowej sztuki we Włoszech i jej bardziej rozwinięty charakter u Boccaccia, współmierny do poziomu rozwojowego społeczeństwa włoskiego i literatury włoskiej w epoce wczesnego Odrodzenia, nie mówią jeszcze same przez się o występowaniu faktu oddziaływania literackiego.

Z tego punktu widzenia można dostrzec analogiczne tendencje w powstawaniu gatunków takich, jak dramat mieszczański i powieść rodzinna w literaturze burżuazyjnego Oświecenia w Anglii i Francji XVIII w., i uznać za względnie słuszne stanowisko badaczy francuskich, którzy jak na przykład Lanson, doszukują się źródeł tego gatunku nie w imporcie z Anglii, lecz w narodowej tradycji literackiej — przynajmniej dla wczesnego okresu rozwoju tych gatunków (Destouches, Nivelle de la Chaussée, *La Vie de Marianne* Marivaux), podczas gdy w późniejszym

⁸ М. П. Алексеев, „Кантерберийские рассказы” и „Декамерон”. „Учёные записки Ленинградского государственного педагогического института им. А. И. Герцена” т. 41, (Ленинград) 1941, s. 57—110.

dramacie mieszczańskim Diderota i w jego teoriach wyraźnie już występuje wpływ Anglii, przodującego kraju epoki Oświecenia mieszczańskiego.

Oto jeszcze jeden bardziej szczegółowy przykład. Powieść Alfonsa Daudeta *Le petit chose* (1868), przedstawiająca z sympatią i sentymentalnym humorem cierpienia „szarego człowieka” [маленький человек], samotnego i opuszczonego w swojej walce o byt w atmosferze potwornego egoizmu panującego w społeczeństwie burżuazyjnym, wieloma rysami — ideowymi i artystycznymi — przypomina wcześniejsze chronologicznie powieści Dickensa. Jednakże Daudet niejednokrotnie oświadczał, że nie czytał Dickensa. Jeśli w tym wypadku nie wyklucza się pośredniego wpływu popularnego pisarza angielskiego, to przypomnijmy, że w literaturze rosyjskiej temat społecznego współczucia dla „szarego człowieka” został podjęty przez Puszkina (*Poczmistrz*, 1830) Gogola (*Płaszcz*, 1839—1841) o wiele wcześniej, nim wpływ Dickensa stał się rzeczywistym czynnikiem w rozwoju rosyjskiej „szkoły naturalnej”.

Tak więc podobieństwa historyczno-typologiczne i wzajemne oddziaływania literackie są powiązane dialektycznie i w procesie rozwoju literackiego powinny być rozpatrywane jako dwa aspekty jednego zjawiska historycznego.

2) Wszelki wpływ literacki związany jest ze społeczną transformacją zapożyczonego obrazu; rozumiemy przez nią twórcze przetworzenie i przystosowanie do warunków społecznych, stanowiących przesłankę oddziaływania, do właściwości życia i charakteru narodowego na danym etapie rozwoju społecznego, do narodowej tradycji literackiej, a także do ideowej i artystycznej indywidualności twórczej pisarza zapożyczającego.

Francuscy dramaturdzy XVII w. — pisał Marks:

rozumieli Greków właśnie tak, jak to odpowiadało ich własnym potrzebom artystycznym, i dlatego długo jeszcze trzymali się tego tak zwanego „klasycznego” dramatu, mimo że Dacier i inni dali im słuszną interpretację Arystotelesa⁹.

Przytoczę inny, bardziej szczegółowy przykład. Niemiecka literatura mieszczańska połowy XVIII w. widziała w eposie biblijnym Anglika Milтона wybitny przykład sztuki religijno-moralnej, która przeciwstawiała się bohaterskiej i dworskiej „wielkoświatowej” tematyce francuskiej epoki klasycznej. Ale na niemieckim gruncie *Raj utracony* Milтона zrodził *Mesjadę* Klopstocka. Centralną postać dramatyczną Milтона — Szatana, przenikniętą bohaterskim patosem rewolucji purytańskiej, zastą-

⁹ Marks, Engels, *op. cit.*, t. 25, s. 394. [Przekład cytatu według wyd.: K. Marks, F. Engels, *O literaturze i sztuce*. Warszawa 1958, s. 27.]

piła liryczna postać Chrystusa, „nie sprzeciwiającego się” bohatera, którego cała wielkość przejawia się w potulnej cierpliwości wobec ciężaru nieuniknionych cierpień. Epicki rozwój fabuły przemienia się w następujące po sobie obrazy liryczne, obliczone na współczucie emocjonalne przejętego słuchacza. Ta transformacja socjalna chrześcijańskiej epopei Milтона na gruncie literatury niemieckiej XVIII w. naocznie pokazuje różnicę między purytanizmem, bojową ideologią angielskiej burżuazji rewolucyjnej XVII w., a pietyzmem mieszczaństwa niemieckiego, bezsilnego politycznie, wyznającego „religię serca”, sentymentalnie zatopionego w introspektywnej kontemplacji intymnych przeżyć lirycznych.

W ten sposób dla historyka literatury badającego problem wzajemnych oddziaływań i wpływów, mówiąc szerzej — dla wszelkich historyczno-porównawczych badań literackich, zagadnienie cech różnicujących i ich historycznego uwarunkowania jest równie ważne jak problem podobieństwa. Problem tzw. „byronizmu” młodego Puszkina, jak mi się wydawało, kiedy się nim zajmowałem (*Ба́йрон и Пушкін*, 1925), ma sens tylko jako zagadnienie formowania się i dojrzewania geniuszu twórczego Puszkina, jego drogi do realizmu artystycznego.

3) W ten sposób zarysowuje się droga do postawienia zasadniczego i najbardziej ogólnego problemu związanego z badaniem międzynarodowych oddziaływań literackich — roli tradycji i „wpływów” w rozwoju ideologii w ogóle. Poruszając zagadnienie względnej samodzielności rozwoju w związku z krytyką wulgarno-socjologicznego wypaczenia nauki Marksa, Engels w znanym liście do Konrada Schmidta mówi między innymi o filozofii następująco:

przesłanką filozofii każdej epoki, jako określonej dziedziny w podziale pracy, jest określony materiał myślowy przekazany jej przez poprzedników i stanowiący jej punkt wyjścia. [...] Ostateczna supremacja rozwoju ekonomicznego także nad tymi dziedzinami jest dla mnie faktem niezbitym, ale zachodzi ona w ramach warunków podyktowanych przez każdą poszczególną dziedzinę: w filozofii, na przykład, przez oddziaływanie wpływów ekonomicznych (które znowu przeważnie działają w politycznych itp. maskach) na istniejący materiał filozoficzny dostarczany przez poprzedników. Ekonomia nie stwarza nic *a novo*, określa jednak rodzaj zmiany i dalszego kształtowania się istniejącego materiału myślowego, ale i to czyni ona przeważnie pośrednio, gdyż największy wpływ bezpośredni na filozofię wywierają refleksy polityczne, prawne i moralne¹⁰.

Te myśli Engelsa o filozofii dotyczą w równym stopniu i innych dziedzin twórczości ideologicznej, w szczególności zaś literatury pięknej. Jak wszelka ideologia, literatura określonej epoki i określonego kierunku społecznego powstaje nie w pustej przestrzeni, ale w skomplikowanym

¹⁰ *Ibidem*, t. 28, s. 260—261. [Przekład cytatu — jw., s. 9—10.]

procesie współdziałania z istniejącą tradycją ideologiczną (w szczególności literacką). Utwór literacki odzwierciedla rzeczywistość społeczną, ale owo odbicie to nie bierna kopia; jest ono aktywnie kształtowane przez uwarunkowaną historycznie świadomość społeczną pisarza. Charakter tego ukształtowania w znacznej mierze określają tradycje literackie, przede wszystkim narodowe, a następnie międzynarodowe, w warunkach jedności i prawidłowości rozwoju procesu historyczno-społecznego i literackiego oraz stałych związków i wzajemnych oddziaływań pomiędzy jego poszczególnymi odcinkami. Dlatego każda walka ideologiczna w literaturze przejawia się jednocześnie jako walka z istniejącą tradycją literacką i jako jej dalszy rozwój, odmiana, częściowe lub całkowite przewycięzenie, albo — mówiąc słowami Engelsa — „zmiana i rozwój istniejącego materiału myślowego”. Wynika stąd jasno, jakie ogromne znaczenie metodyczne ma porównanie twórczości pisarza z tradycją literacką narodową i międzynarodową, z wywierającymi na niego wpływ poprzednikami i współczesnymi, w celu ustalenia uwarunkowanego historycznie podobieństwa lub różnicy między nimi. Właśnie przy pomocy podobnych zestawień poznajemy samodzielność twórczą pisarza i jego miejsce w ogólnym rozwoju literatury narodowej i światowej.

4

Kontakty i oddziaływania literackie są kategorią historyczną i w różnych konkretnych warunkach historycznych mają rozmaity stopień intensywności i przyjmują różne formy. Mówiłem już w innym kontekście¹¹, że na przykład z gatunków folklorystycznych epos bohaterski wykazuje na ogół najmniejszą przenikalność na wpływy międzynarodowe, ponieważ przedstawia on przeszłość historyczną narodu w płaszczyźnie bohaterskiej idealizacji, wyraża w formie poetyckiej — mówiąc słowami D. S. Lichaczowa — rozumienie i ocenę przez naród swojej przeszłości; na odwrót zaś: międzynarodowy charakter mają wątki wielu bajek — magicznych, zwierzęcych, narracyjnych i anegdotycznych — sprzyja temu bowiem fantastyczność i rozrywkowy charakter literatury bajkowej, brak bezpośredniej historyczno-narodowej i geograficznej lokalizacji, charakterystycznej na przykład dla podań ludowych, i forma prozaiczna, ułatwiająca przeniesienie z jednego języka do drugiego i wymianę elementów dla nadania kolorytu miejscowego i przystosowania do innego środowiska narodowego.

Dla literatury narracyjnej społeczeństwa feudalnego charakterystycz-

¹¹ Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, s. 113.

ne są tradycyjne wątki, które ulegają modyfikacji w zależności od zmieniających się potrzeb i smaku artystycznego tego społeczeństwa. Tak powstają kolejne redakcje takich średniowiecznych powieści rycerskich, jak francuski *Tristan*, powieści o Aleksandrze i o Troi i inne. Z Francji, jako czołowego czy „klasycznego” (według słów Engelsa) kraju rozwiniętego feudalizmu, powieści te przenikają do literatury rycerskiej innych krajów europejskich. Wzajemne oddziaływania mają typowy w danych warunkach charakter tłumaczeń, lecz tłumaczeń twórczych, przystosowujących zapożyczone obrazy do wymagań i potrzeb ideowych literatury zapożyczającej i do miejscowych tradycji literackich. Taki charakter ma niemiecki *Tristan* Gottfrieda ze Strasburga, twórczy przekład romansu rycerskiego *Tristan* anglo-normadzkiego truvera Thomasa, także i angielski *Sir Tristrem*, zbliżony do manieri angielskiej ballady ludowej, lub *Saga o Tristanie i Izoldzie* — prozaiczne tłumaczenie tego samego źródła na język islandzki, dokonane w stylu islandzkich sag rodzinnych. Niemieckie powieści z cyklu o królu Arturze, Hartmanna von Aue *Erek i Iwein*, to również przekłady wierszowanych romansów rycerskich o identycznych tytułach, będących dziełem twórcy tego gatunku — Francuza Chrétiena de Troyes.

Historyczno-typologiczną prawidłowość takiego zjawiska pokazują naocznie analogiczne przekłady twórcze w literaturach Bliskiego i Środkowego Wschodu (tak zwane „nazira” [odwzorowania]). Literatury irańskiej grupy językowej posiadają od XII w. dużą liczbę kolejnych przeróbek takich tradycyjnych wątków eposu „dworskiego” (według europejskiej terminologii — *roman courtois*), jak *Lajla i Madżnun*, *Chosrou i Szirin*, *Jusuf i Zulejka*. Dwa pierwsze spośród wymienionych poematów, utwory Nizamiego (druga połowa XII w.), znane są w literaturach w języku irańskim aż do XIX w., każdy średnio w około 20 przeróbkach. Z drugiej zaś strony literatura średniowieczna w języku irańskim, podobnie jak na Zachodzie francuska, wywierała na Wschodzie szeroki wpływ międzynarodowy: odnotujemy w literaturach narodów tureckich *Lajla i Madżnun* i *Farhad i Szirin* klasyka uzbeckiego Aliszera Nawoi (koniec XV w.), *Lajla i Madżnun* azerbajdżańskiego poety Fizulego (XVI w.), odnotujemy także w średniowiecznej literaturze gruzińskiej powieść *Wisramiani* (XII w.), będącą twórczą przerobą poematu *Wis i Ramin* Gurganiego (XI w.) i wiele innych.

To samo dotyczy również dziedziny średniowiecznej nowelistyki obyczajowej. Niemieckie *Schwänke* [facecje] to nierzadko tłumaczenia-przeróbki francuskich *fabliaux*, które w wielu wypadkach mają bardzo odległe, w ostatecznym wyniku wschodnie źródła. Takie zbiory zajmujących i pouczających opowiadań o treści nowelistycznej, jak *Pańcztantra* (*Kalila i Dimna*) lub *Historia o siedmiu mędrcach*, w swoich wędrownkach ze

wschodu na zachód, z literatury do literatury, uległy mniej lub więcej powierzchownym lub bardziej głębokim zmianom, przystosowującym tłumaczony wątek do miejscowych warunków bytu i światopoglądu.

W o wiele późniejszych czasach źródłami wielu nowel Boccaccia lub Chaucera, podobnie jak facecji i fars zapustnych (*Fastnachtsspiele*) Hansa Sachsa, są takie same anegdoty wędrujące, wielokrotnie opowiadane; wykorzystując je pisarze ci, należący już do formującej się sztuki epoki Odrodzenia, wkładają w nie nowe znaczenie ideowe i artystyczne, jakie im podpowiadała ich współczesność społeczna, ich sztuka osobista i narodowa tradycja literacka. Porównanie nowel Boccaccia z ich tradycyjnymi źródłami pozwoliło członkowi Akademii A. N. Wiesiołowskiemu określić „cele artystyczne i etyczne *Dekameronu*”¹². Porównanie takie stanowi niezbędny element studiów historycznoliterackich nad utworami tego typu, pozwala bowiem wyraźnie wyodrębnić na tle tradycji nową zawartość ideowo-społeczną i artystyczną utworu.

W związku z tym należy podkreślić, że właśnie praktyka pracy nad zabytkami literatury średniowiecznej, w której przekłady i przeróbki tradycyjnych (tzw. „wędrownych”) wątków narracyjnych stanowią specyficzną formę wzajemnych oddziaływań literackich, utwierdziła Wiesiołowskiego w niesłusznym metodologicznie przekonaniu, jakoby cały rozwój literatury sprowadzał się do zmian tradycyjnych obrazów i schematów fabularnych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie jako gotowe wzorce, które można ożywić nową treścią¹³. Zagadnienie tradycyjnych wątków w twórczości Boccaccia, Hansa Sachsa, a nawet Szekspira stanowi realny problem historycznoliteracki i teoretyczny — jedną z odmian problemu tradycji i nowatorstwa w literaturze, podczas gdy zestawienie Leo w powieści Spielhagena *In Reih und Glied* z Prometeuszem, lub bohaterki pisarki dla dzieci Marlitt z Kopciuszkiem, zaproponowane przez Wiesiołowskiego, jest niczym więcej jak grą fantazji, analogiami, w dodatku niezbyt owocnymi i pouczającymi. Prototypem bohatera Spielhagena był, jak wiadomo, nie Prometeusz Aischylosa czy Byrona, lecz Ferdynand Lassalle — występuje tu więc bezpośrednia obserwacja ówczesnego życia społecznego, typowe uogólnienie i zrozumienie doświadczenia społecznego, charakterystyczne dla metody twórczej współczesnego pisarza realisty.

Wraz z rozwojem narodów burżuazyjnych literatury nowych czasów nabierają wyraźnego charakteru narodowego, ulegają zróżnicowaniu i oddalają się od siebie w o wiele większym stopniu niż literatury średniowiecza; wraz z rozwojem jednostkowej osobowości światopogląd indy-

¹² А. Н. Веселовский, *Боккаччо, его среда и сверстники*. В: *Собрание сочинений* Т. V. Петроград 1915, s. 447—552.

¹³ А. Н. Веселовский, *Историческая поэтика*. Ленинград 1940, s. 35.

widualny (w ramach społecznego, historycznego i klasowego) i indywidualne cechy sztuki pisarskiej (w ramach tradycji narodowej i szkoły poetyckiej) nabierają nie spotykanego przedtem znaczenia. W związku z tym także w dziedzinie międzynarodowych oddziaływań literackich występuje indywidualna inicjatywa jednostki twórczej, wyrażającej nową ideologię społeczną i stwarzającej nowy kierunek w sztuce, i zgodnie z tym mówimy o wpływie Byrona („byronizm”), o bardziej ograniczonym wpływie George Sand („georgesandyzm”), o wpływie Goethego lub Dickensa, Dostojewskiego, Tołstoja lub Czechowa.

Ale wraz z powstawaniem i coraz wyraźniejszym wyodrębnianiem się literatur narodowych rośnie również inna, „ogólnoświatowa historyczna tendencja kapitalizmu do łamania przegród narodowych, do zacierania różnic narodowych”¹⁴.

W latach 1827—1830 Goethe, rozwijając myśli zarysowane już wcześniej przez jego nauczyciela, Herdera, występuje z hasłem „powszechnej literatury światowej” (*allgemeine Weltliteratur*). Według koncepcji Goethego „literatura światowa”, oparta na „mniej lub bardziej swobodnej duchowej wymianie handlowej” (*freier geistiger Handelsverkehr*), powinna przewyżczać wąskie ramy ograniczoności narodowej, włączając do swoich zasobów wszystko najcenniejsze z tego, co stworzyły wszystkie narody na wszystkich szczeblach rozwoju historycznego.

Literatura narodowa jest obecnie niewiele warta — oświadcza Goethe w rozmowie z Eckermanem. — Wchodzimy obecnie w epokę literatury światowej i każdy powinien przyczynić się do tego, aby przyspieszyć pojawienie się tej epoki. [...] Dobrze, że obecnie, przy ścisłych kontaktach między Francuzami, Anglikami i Niemcami, możemy się wzajemnie poprawiać (tzn. dopełniać się). Literatura światowa czerpie z tego wielką korzyść, która przejawia się coraz wyraźniej¹⁵.

W przededniu rewolucji 1848 r. Marks i Engels w *Manifestie partii komunistycznej* formułują teoretyczne pojęcie „literatury światowej” jako jednego z historycznych przejawów rozwoju nowego społeczeństwa burżuazyjnego.

Dawna miejscowa i narodowa samowystarczalność i zasklepienie ustępuje miejsca wszechstronnym stosunkom wzajemnym i wszechstronnej współzależności narodów. I podobnie jak w produkcji materialnej dzieje się w produkcji umysłowej. Wytwory duchowe poszczególnych narodów stają się wspólnym dobrem. Jednostronność i ograniczoność narodowa staje się rzeczą coraz bardziej niemożliwą i z wielu literatur narodowych i regionalnych powstaje jedna literatura światowa¹⁶.

¹⁴ Lenin, *op. cit.*, t. 20, s. 12.

¹⁵ И. П. Эккерман, *Разговоры с Гете*. Москва-Ленинград 1934, s. 348—373.

¹⁶ Marks, Engels, *op. cit.*, t. 4, s. 428. [Przekład cytatu według wyd.: K. Marks i F. Engels, *Manifest komunistyczny*. Warszawa 1953, s. 39.]

Sam Goethe w swej twórczości, co niejednokrotnie podkreślała krytyka, stanowi najdobitniejszy przykład „uniwersalnego” poety nowożytności, który przejął i twórczo przetworzył różnorodne tradycje literatury światowej. Goethe żywo interesował się poezją Zachodu, zarówno klasyczną jak i współczesną, Szekspirem, Byronem, Racine’em, Wolterem i romantykami francuskimi, liryką perską i chińską, niemiecką pieśnią ludową i eposem serbskim. Przyswojenie puścizny niemieckiej przeszłości narodowej, antyku i odkrytej przez niego poezji Bliskiego Wschodu stanowi etapy jego własnego rozwoju twórczego, zawsze narodowego, a równocześnie głęboko indywidualnego.

Obok Goethego należy wymienić Puszkina, drugiego z największych poetów nowożytności, równie uniwersalnego, jeśli chodzi o horyzont poetycki i sympatie twórcze. Stosunek Puszkina do poprzedników i współczesnych na Zachodzie i do światowej puścizny literackiej przeszłości był różny na rozmaitych etapach jego drogi twórczej. Francuzi XVIII wieku (w szczególności Wolter), Byron, Szekspir i Walter Scott to kolejne oddziaływania literackie przejęte i twórczo przetworzone w jego poezji. Są to nauczyciele — w kontakcie z nimi ukształtowała się samodzielna metoda twórcza Puszkina, oni pomogli mu rozwiązać problemy postawione przed nim przez rozwój społeczeństwa rosyjskiego i rosyjskiej literatury. Analogiczny charakter miała droga twórcza również innych wielkich poetów świata współczesnych Puszkiniowi, jak na przykład Byron, Mickiewicz, którzy nie zamykali się w wąskim prowincjonalizmie literackim, lecz byli podatni na postępowe wpływy literackie. Dlatego niesłuszne byłoby w imię źle pojętej dumy narodowej odrzucać to, co uznawał sam Puszkini. *Fontanna Bachczyseraju* — pisał Puszkini — podobnie jak *Jeniec kaukaski*

noszą piętno lektury Byrona, za którym wtedy szalałem. [...] Wzorowałem się na Szekspirowskim swobodnym i szerokim przedstawieniu charakteru, na niewymuszonym i prostym sposobie formowania typów. (Szkic wstępu do *Borysa Godunowa*).

Jednakże tzw. „byronizm” Puszkina już w latach spędzonych na zesłaniu na południu (1820—1824) bardzo szybko przekształca się w walkę ideową z Byronem i przewyciężenie ograniczoności jego romantycznego indywidualizmu, a wpływy Szekspira i Waltera Scotta od czasu zesłania do wsi Michajłowskoje (1824—1825) mają charakter współzawodnictwa w rozwiązywaniu podobnych zadań — odtworzenia historycznej i współczesnej rzeczywistości narodowej w artystycznej formie dramatu lub powieści.

Ale oprócz poprzedników i nauczycieli, którzy oddływali na kształtowanie się metody Puszkina, byli jego współcześni na Zachodzie —

romantycy francuscy i angielscy, Mickiewicz i inni, z którymi uczestniczył on we wspólnym ruchu literackim; na tle pewnego podobieństwa sytuacji społecznej i paralelnego rozwoju literackiego ten odzew sympatii lub wrogości wobec współczesnych pisarzy wyjaśnia pod wieloma względami pozycję literacką Puszkina. I wreszcie w ostatnim okresie twórczości Puszkina kontakty literackie otwierają poecie rosyjskiemu szeroką drogę do twórczego opanowania światowej puścizny kulturalnej przeszłości. Po tym różnorodność artystyczna literatur antycznych, zachodnich i wschodnich oraz folkloru jest materiałem dla jego własnej twórczości, w której znajdują szeroki oddźwięk tematy literatury światowej.

Tego tła międzynarodowych związków i kontaktów literackich Puszkina nie można ignorować badając jego indywidualną drogę twórczą i problem jego miejsca jako wielkiego rosyjskiego poety narodowego w rozwoju literatury światowej. Uwagi te wydają mi się słuszne również w stosunku do każdego innego wielkiego pisarza nowych czasów.

Nowe formy kontaktów literackich tworzą się w naszych czasach w literaturze społeczeństwa socjalistycznego. Wielka Rewolucja Październikowa stworzyła podwaliny wielonarodowej literatury radzieckiej, połączonej wspólnym świadomym światopoglądem i wspólnym celem historycznym, jednością metody artystycznej realizmu socjalistycznego, literatury narodowej w treści i socjalistycznej w formie. Temat ten będzie przedmiotem rozważań w specjalnym referacie. Z punktu widzenia problematyki tego referatu literatura radziecka — przy występowaniu istotnych cech narodowego życia i psychologii i narodowej tradycji literackiej — wykazuje podobne typologiczne tendencje i fakty równoległego rozwoju, które podkreślał na przykład pisarz kazachski Muchtar Auezow, zestawiając proces rozwoju powieści radzieckiej, historycznej i współczesnej, u różnych narodów naszego kraju. Równocześnie niezwykle intensywny charakter mają również wzajemne kontakty pomiędzy bratnimi literaturami narodów radzieckich, wymiana doświadczeń twórczych, wykorzystanie najlepszych osiągnięć narodowej literatury przeszłości przy wiodącym wpływie przodującej literatury rosyjskiej: klasycznej i współczesnej. Obie te strony jednolitego procesu literackiego są najściślej ze sobą połączone: ogólny kierunek i jednolitość procesu historycznego i literackiego są przesłanką związków i oddziaływań pomiędzy jego poszczególnymi odcinkami narodowymi.

Jak wiadomo, komparatystyka za granicą przypisuje wielkie znaczenie różnicy, jaką zakłada ona pomiędzy tzw. literaturoznawstwem ogólnym a porównawczym (*littérature générale* i *littérature comparée*, *allge-*

meine i vergleichende Literaturgeschichte). Rozbrat między nimi jest nieuchronnym rezultatem socjologii burżuazyjnej, odrzucającej ogólne prawidłowości rozwoju historycznego, a więc i literackiego. Taka metodologia przekształca literaturę powszechną w zwykłą sumę poszczególnych faktów z dziedziny literatur narodowych, a związki literackie i oddziaływania, stanowiące przedmiot tak zwanego „literaturoznawstwa porównawczego” — w szereg przypadkowych „spotkań” empirycznych pomiędzy pisarzami, którym przypisuje się samowystarczalne i przy tym wyolbrzymione znaczenie jakoby zasadniczego czynnika w rozwoju literatury.

Marksistowskie pojmowanie praw rozwoju historycznego (jednolitość i prawidłowość procesu ogólnohistorycznego, a więc i literackiego) umożliwiło po raz pierwszy prawdziwie naukowe opracowanie nie tylko historii powszechnej, ale i historii literatury powszechnej. Powinno się ono opierać na porównawczym badaniu literatur, uwzględniającym zarówno paralelizm rozwoju literackiego i wywołane przezeń prawidłowe historyczno-typologiczne podobieństwa pomiędzy literaturami, jak i fakt występowania wywołanych przez nie międzynarodowych oddziaływań literackich. Zjawiska te — jak już mówiłem — są ze sobą dialektycznie powiązane i winny być rozpatrywane ze wszechstronnym uwzględnieniem tych związków.

Oczywiście, że taka prawdziwa literatura powszechna zgodnie z duchem radzieckiej nauki historycznej powinna przewyciężyć tradycyjny europocentryzm literaturoznawstwa zagranicznego, stając się historią literatury naprawdę światowej, a nie tylko ogólnoeuropejskiej. W tym celu niezbędne jest przede wszystkim, aby literatury narodów mało znanych, wskutek ich oddalenia geograficznego od świata europejskiego, albo opóźnionych w swoim rozwoju kulturalnym i znajdujących się w zależności kolonialnej od Europy kapitalistycznej straciły dla nas posmak „egzotyki”, tak charakterystycznej na przykład dla „chińszczyzny” w sztuce europejskiej XVIII w. czy dla entuzjazmu wobec sztuki murzyńskiej w modernizmie zachodnioeuropejskim; innymi słowy, jesteśmy zobowiązani do wykrycia w nich tych samych powszechnych prawidłowości, którym były podporządkowane również te literatury, mimo geograficznego oddalenia od nas i wytworzonej na przestrzeni wieków narodowej odrębności. Drogę do urzeczywistnienia tego ważnego zadania historycznego i kulturalnego otwiera nam historyczno-porównawcze badanie literatur.

Przełożył Ludwik Suchanek